

Richtlijnen

verslavingspreventie binnen het onderwijs

In dit overzicht is per type onderwijs en de verschillende leeftijdsfasen te zien welke preventieve interventies er ingezet kunnen worden.

De richtlijnen geven meer duidelijkheid over de manier van werken, de beschikbare interventies en de theoretische onderbouwing.

colofon

Auteurs

Barbra Velthuizen
Marco Looyé
Bernard van 't Klooster
Jeroen Lammers
Irene Alberti

Ontwerp

Offermans Design
Creatieve Vogels

Dit is een uitgave van Verslavingspreventie Nederland (VPN) en het Trimbos-instituut. De richtlijn is te downloaden via de website van De gezonde school en genotmiddelen, www.dgsg.nl.

© november 2016, VPN/Trimbos-instituut, Utrecht

Algemeen

Uit recente onderzoeken naar interventies over roken en alcohol in het basisonderwijs blijkt dat voorlichting aan leerlingen in groep 8 geen effecten heeft¹.

De meeste leerlingen in het basisonderwijs hebben nog geen alcohol gedronken of roken nog niet² en de houding ten opzichte van alcohol en roken is overwegend negatief³. Het geven van voorlichting over alcohol en roken en het toepassen van andere veelgebruikte preventiestrategieën zoals het weerbaar maken tegen groepsdruk, gericht op middelengebruik, kan zelfs een averechts effect hebben op leerlingen met een verhoogd risico⁴.

Daarnaast is de gemiddelde startleeftijd van alcoholgebruik en roken de laatste 10 jaar omhoog gegaan van 12 jaar in 2003 naar 13 jaar in 2012⁵.

Het versterken van algemene vaardigheden, zoals zelfcontrole, probleemoplossende vaardigheden en sociale vaardigheden, heeft wel een preventief effect⁴. In plaats van specifieke aandacht voor roken en alcohol is het beter om de sociaal emotionele ontwikkeling van leerlingen te versterken.

De beschikbare interventies (voor de leerlingen) richten zich niet op middelenpreventie, maar op onderliggende motieven voor eventueel problematisch gebruik op latere leeftijd. Het is raadzaam aan te sluiten bij deze interventies en ons enkel te richten op voorlichting aan de ouders.

DOEN

- Voorlichting aan ouders over roken en alcohol, einde groep 8
- Beleidsadviezen voor de school
- Informatiebrochures en websites gericht op ouders

NIET DOEN

- Klassikaal voorlichting aan leerlingen
- Spreekbeurten over middelen
- Inzetten politie
- Waarschuwend benadering
- Inzetten van ervaringsdeskundigen

Beschikbare interventies

Ontwikkel mogelijkheden

Interventies gericht op het versterken van zelfcontrole, sociale- en probleemoplossende vaardigheden.

¹ = De Leeuw et al. 2014, Mares et al., 2013, Hiemstra et al., 2014 en Creemers et al., 2015
² = De Looze, 2014
³ = Masten, Faden, Zucker & Spear, 2008
⁴ = Onrust, Otten, Lammers & Smit, 2016
⁵ = Verdurmen et al., 2012

* = Theoretisch goed onderbouwd

** = Effectief volgens goed aanwijzing

*** = Effectief volgens sterke aanwijzing

Leeftijd 10/12 jaar

Risicogroep

Kinderen van ouders met alcohol- en/of drugsproblemen vormen een risicogroep. Zij hebben meer kans dat zij later ook problemen krijgen met gebruik.

In bepaalde wijken of gemeenten en op bepaalde scholen kan het (problematisch) gebruik van alcohol en tabak hoger liggen dan landelijk gemiddeld. Een quickscan kan inzicht geven in de problematiek binnen een wijk of een gemeente.

Als er sprake is van een verhoogd risico is het belangrijk dat leerkrachten in staat zijn om vroegtijdig te kunnen signaleren en het gesprek weten aan te gaan met de leerling én de ouders. Ook de mogelijkheid tot individuele begeleiding vanuit school van de leerlingen en de ouders/verzorgers is raadzaam. Daarnaast is het van belang dat de school duidelijke regels heeft over alcohol drinken en roken in en rondom school, zowel voor leerlingen, leerkrachten en ouders.

De beschikbare interventies (voor de leerlingen) richten zich niet op middelenpreventie, maar op onderliggende motieven voor eventueel problematisch gebruik op latere leeftijd. Het is raadzaam aan te sluiten bij deze interventies en ons enkel te richten op voorlichting aan de ouders.

Ontwikkel mogelijkheden

Interventies gericht op het versterken van zelfcontrole, sociale- en probleemoplossende vaardigheden.

DOEN

- Quickscan van de wijk
- Voorlichting aan ouders over roken en alcohol, einde groep 8
- Beleidsadviezen voor de school
- Informatiebrochures en websites gericht op ouders
- Individuele aanpak gericht op leerlingen
- Signaleren en begeleiden
- Deskundigheidsbevordering leerkrachten
- Doorverwijzen KOPP/KVO

NIET DOEN

- Spreekbeurten over middelen
- Waarschuwendende benadering

Beschikbare interventies

* = Theoretisch goed onderbouwd

** = Effectief volgens goed aanwijzing

*** = Effectief volgens sterke aanwijzing

Algemeen

Als leerlingen de basisschool verlaten, hebben zij over het algemeen een negatieve norm ten aanzien van roken en alcohol drinken. Het is belangrijk deze norm in de brugklas zo lang mogelijk vast te houden.

De sociale norm blijkt belangrijk te zijn voor leerlingen in de brugklasleeftijd¹. Daarnaast heeft ook het versterken van algemene vaardigheden zoals zelfcontrole en probleemoplossende vaardigheden een preventief effect op het (toekomstig) alcoholgebruik van de leerlingen¹.

Leerlingen weerbaar maken tegen groepsdruk ten aanzien van middelengebruik (sociale beïnvloeding) is minder zinvol in deze leeftijdsfase¹. In de vroege adolescentie worden relaties met leeftijdsgenoten steeds belangrijker. Jongeren willen geaccepteerd worden door hun leeftijdsgenoten en zich niet afwijkend gedragen van de groep².

Ouders blijken een cruciale rol te spelen bij alcoholgebruik en roken van hun kinderen³.

Ouders dienen (in dezelfde periode als de leerlingen) te worden voorgelicht, zodat zij een duidelijke norm kunnen stellen voor hun kind.

Over de effectiviteit van de inzet van ervaringsdeskundigen in de klas is weinig bekend. Het onderzoek van Rutten et al. (2016) is één van de weinige. Uit een inventarisatie naar de effectiviteit van de inzet van rolmodellen komen een aantal voorwaarden en kenmerken naar voren (De Gee et al., 2015) voor de inzet van rolmodellen, waaronder ervaringsdeskundigen: de 'match' tussen het rolmodel en het onderwerp is van essentieel belang; om de identificatie verder te versterken moet het rolmodel heel dichtbij de doelgroep staan wat betreft leeftijd, achtergrond en moet de doelgroep de boodschap van het rolmodel op zichzelf kunnen betrekken ('het kan mij ook overkomen'). Bij de inzet van een ervaringsdeskundige is het belangrijk om de preventieboodschap niet waarschuwend te brengen.

DOEN

- Voorlichting aan ouders over alcohol, roken en gamen
- Beleidsadviezen voor de school
- (vroeg) Signalering en begeleiding
- Informatiebrochures en websites gericht op ouders
- Deskundigheidsbevordering docenten
- Aansluiten bij buurt-/wijkteams

NIET DOEN

- Peereducatie
- Inzetten politie
- Sociale beïnvloeding
- Waarschuwend benadering
- Inzetten van ervaringsdeskundigen

Beschikbare interventies

Ontwikkel mogelijkheden

Interventies gericht op het versterken van zelfvertrouwen, sociale- en probleemoplossende vaardigheden en het bieden van een gezond alternatief. Interventies gericht op gamen.

¹ = Onrust, Otten, Lammers & Smit, 2016

² = Crone, 2012

³ = Koning et al. 2009; 2014

* = Theoretisch goed onderbouwd

Voortgezet onderwijs

Leeftijd 12/13 jaar

Risicogroep

De risicogroep is vooral te vinden binnen het speciaal onderwijs (REC-4) en het praktijk onderwijs. Het (problematisch)middelengebruik ligt bij deze jongeren hoger dan hun leeftijdsgenoten binnen het reguliere onderwijs en deze leerlingen beginnen eerder met experimenteren. De groepsdynamiek van deze jongeren brengt risico's met zich mee dit kan leiden tot negatieve beïnvloeding. Net als bij hun leeftijdsgenoten in het reguliere onderwijs geldt dat interventies gericht op het weerbaar maken tegen sociale beïnvloeding en leren 'nee' zeggen tegen je vrienden geen goed idee is.

Preventie op deze scholen vraagt daarom een specifieke aanpak. De zorg binnen dit onderwijs is meer aanwezig en goed georganiseerd daarom is het goed hierbij aan te sluiten.

Ook voor deze leerlingen geldt dat ouders veel invloed hebben op de keuzes die hun kinderen maken, bijvoorbeeld door regels en afspraken te maken en in gesprek te blijven. Het kan echter moeilijker zijn dan binnen het reguliere onderwijs om ouders te kunnen bereiken. Dit vraagt meer inspanning en creativiteit. In een aantal gevallen zijn ouders minder of niet

instaat hun kinderen goed te begeleiden, daardoor is de rol van de docent nog belangrijker.

Als er sprake is van een verhoogd risico is het belangrijk dat docenten in staat zijn om vroegtijdig te signaleren en het gesprek weten aan te gaan met de leerling én de ouders. Ook de mogelijkheid tot individuele begeleiding vanuit school van de leerlingen en de ouders/verzorgers is raadzaam. Daarnaast is het van belang dat de school duidelijke regels heeft over alcohol drinken en roken in en rondom school, zowel voor leerlingen, docenten en ouders.

Over de effectiviteit van de inzet van ervaringsdeskundigen in de klas is weinig bekend. Belangrijk is dat het rolmodel heel dichtbij de doelgroep staat wat betreft leeftijd, achtergrond en moet de doelgroep de boodschap van het rolmodel op zichzelf kunnen betrekken ("het kan mij ook overkomen").

Kinderen van ouders met alcohol- en/of drugsproblemen vormen een risicogroep, zij hebben meer kans dat zij later ook problemen krijgen met gebruik.

DOEN

- Quickscan van de wijk
- Voorlichting aan ouders over alcohol, roken en gamen
- Beleidsadviezen voor de school
- Informatiebrochures en websites gericht op ouders
- Individuele aanpak gericht op leerlingen
- Signaleren begeleiden
- Deskundigheidsbevordering docenten
- Outreachende werkers inzetten op de scholen
- Aansluiten bij buurt-/wijkteams
- Doorverwijzen KOPP/KVO

NIET DOEN

- Klassikaal voorlichten van leerlingen

Beschikbare interventies

Ontwikkel mogelijkheden

Interventies gericht op het versterken van zelfcontrole, sociale- en probleemoplossende vaardigheden. Vroeg signalering inzetten. Interventies gericht op gamen

Algemeen

In de midden-adolescentie worden normen en waarden voornamelijk beïnvloed door leeftijdsgenoten¹. Jongeren durven meer risico's te nemen in het bijzijn van hun vrienden. Dit komt omdat er tijdens de ontwikkeling van de hersenen in het midden van de adolescentieperiode een grotere gevoeligheid voor druk van de omgeving ontstaat².

Universele preventie gericht op middelen-gebruik in deze leeftijdsfase werkt alleen als er tegelijkertijd duidelijke stimuli in de omgeving van de adolescent zijn met de norm dat drinken, roken en drugs gebruiken niet normaal is. Het gaat hierbij om duidelijke regels stellen door ouders en beleidsregels op school en op de sportvereniging, die roken en drinken ontmoedigen.

Leerlingen weerbaar maken tegen groepsdruk ten aanzien van middelengebruik is minder zinvol in deze leeftijdsfase¹. In de midden adolescentie is de relatie met leeftijdsgenoten heel belangrijk voor jongeren. Jongeren willen geaccepteerd worden door hun leeftijdsgenoten en zich niet afwijkend gedragen van de groep³.

DOEN

- Voorlichting aan ouders over alcohol, roken en gamen
- Voorlichting aan leerlingen
- Beleidsondersteuning voor de school
- (vroeg) Signalering en begeleiding
- Informatiebrochures en websites gericht op ouders
- Deskundigheidsbevordering docenten
- Aansluiten bij buurt-/wijkteams

NIET DOEN

- Weerbaar maken tegen sociale beïnvloeding (nee zeggen)
- Waarschuwend benadering
- Inzetten van ervaringsdeskundigen

Beschikbare interventies

Ontwikkel mogelijkheden

Inzetten op omgevingsinterventies zoals de middenlevrij School.

Interventies gericht op gamen

¹ = Forehand & Wierson, 1994 ² = Crone, 2012 ³ = Crone, 2012 ⁴ = Malmberg, 2014; Onrust, Otten, Lammers & Smit, 2016

* = Theoretisch goed onderbouwd

** = Effectief volgens goed aanwijzing

*** = Effectief volgens sterke aanwijzing

Voortgezet onderwijs

Leeftijd 13/16 jaar

Risicogroep

Selectieve en geïndiceerde preventie werkt goed in de midden adolescentie¹. Onder andere selectieve/geïndiceerde preventie gericht op cognitieve gedragstherapie is een effectieve methode bij leerlingen in deze leeftijdsfase met een verhoogd risico op (problematisch) gebruik².

Kinderen van ouders met alcohol- en/of drugsproblemen vormen een risicogroep, zij hebben meer kans dat zij later ook problemen krijgen met gebruik.

Het gebruik op bepaalde scholen ligt hoger, zoals het speciaal onderwijs (REC-4) en het praktijk onderwijs. Preventie op deze scholen vraagt om een specifieke aanpak.

Als er sprake is van een verhoogd risico is het belangrijk dat docenten in staat zijn om vroegtijdig te signaleren en het gesprek weten aan te gaan met de leerling én de ouders. Ook de mogelijkheid tot individuele

begeleiding vanuit school van de leerlingen en de ouders/verzorgers is raadzaam. Daarnaast is het van belang dat de school duidelijke regels (beleid) heeft over alcohol drinken en roken in en rondom school, zowel voor leerlingen, docenten en ouders.

Gezien de sociale dynamiek in de klas is een groepsvoorlichting geschikt voor deze leerlingen als er op maat gekeken wordt naar een passende vorm. Ook kan er gekozen worden voor Individuele interventies (bijvoorbeeld Moti-4 of Wietcheck).

Over de effectiviteit van de inzet van ervaringsdeskundigen in de klas is weinig bekend. Belangrijk is dat het rolmodel heel dichtbij de doelgroep staat wat betreft leeftijd, achtergrond en moet de doelgroep de boodschap van het rolmodel op zichzelf kunnen betrekken ("het kan mij ook overkomen").

Ontwikkel mogelijkheden

Interventies gericht op het versterken van zelfcontrole, sociale- en probleemoplossende vaardigheden. Vroeg signalering inzetten, ook gericht op gamen.

DOEN

- Quickscan van de wijk
- Voorlichting aan ouders over alcohol, roken en gamen
- Beleidsadviezen voor de school
- (vroeg) Signalering en begeleiding
- Informatiebrochures en websites gericht op ouders
- Ondersteuning op maat gericht op ouders en opvoeder
- Individuele aanpak gericht op leerlingen
- Deskundigheidsbevordering docenten
- Outreachende werkers inzetten op de scholen
- Aansluiten bij buurt-/wijkteams
- Doorverwijzen KOPP/KVO
- Inzetten van de digitale ouderavond

Beschikbare interventies

Algemeen

In de late adolescentie wordt de persoonlijke identiteit steeds belangrijker en zijn jongeren minder gevoelig voor groepsdruk.

De sociale invloedbenadering is effectief in deze periode¹. Met de sociale invloedbenadering wordt bedoeld dat jongeren bewust worden gemaakt van de sociale invloeden van anderen die aanzetten tot het gebruik van middelen, zodat zij zich tegen deze invloeden kunnen wapenen.

Sociale norm interventies zijn ook effectief in de late adolescentie. Met sociale norm interventies worden zowel interventies bedoeld waarin mispercepties van het middelengebruik van leeftijdsgenoten worden gecorrigeerd, als interventies waarbij jongeren hun eigen middelengebruik vergelijken met dat van anderen.

Door de verdere ontwikkeling van de hersenen zijn late adolescenten steeds beter in staat vooruit te denken en impulsen te beheersen². Schoolprogramma's die ontwikkeling van deze vaardigheden stimuleren lijken effectief in het verminderen van schadelijk middelengebruik³.

De invloed van ouders op de keuzes die hun kinderen maken is in deze leeftijdsgroep nog steeds groot, bijvoorbeeld door regels en afspraken te maken en in gesprek te blijven.

Ontwikkel mogelijkheden

Interventies gericht op het versterken van zelfcontrole, sociale vaardigheden, 'nee' zeggen en peereducatie. Interventies gericht op gamen

DOEN

- Voorlichting aan ouders over alcohol, roken en gamen
- Beleidsadviezen voor de school
- (vroeg) Signaleren en begeleiden
- Informatiebrochures en websites gericht op ouders
- Deskundigheidsbevordering docenten
- Voorlichting aan leerlingen over alcohol, roken, cannabis
- Inzetten van Peereducatie
- Aansluiten bij buurt-/wijkteams

NIET DOEN

- Waarschuwendende benadering

Beschikbare interventies

Vroeg signalering

¹ = Onrust, Otten, Lammers & Smit, 2016 ² = Steinberg, 2010 ³ = Buhler & Thru, 2015; Onrust, Otten, Lammers & Smit, 2016

Risicogroep

De risicogroepen zijn vooral te vinden binnen het speciaal onderwijs (REC-4), praktijk onderwijs en het MBO niveau 1. Het (problematisch)middelengebruik ligt bij deze jongeren hoger dan hun leeftijdsgenoten binnen het reguliere onderwijs.

Preventie op deze scholen vraagt daarom een specifieke aanpak. Een groepsvoorlichting voor deze leerlingen is geschikt als er op maat gekeken wordt naar een passende vorm. Ook kan er gekozen worden voor Individuele interventies (bijvoorbeeld Moti-4 of Wietcheck). De zorg binnen dit onderwijs is meer aanwezig en goed georganiseerd daarom is het goed hierbij aan te sluiten. Ook voor deze leerlingen geldt dat ouders veel invloed hebben op de keuzes die hun kinderen maken, bijvoorbeeld door regels en afspraken te maken en in gesprek te blijven. Het kan echter moeilijker zijn dan binnen het reguliere onderwijs om ouders te kunnen bereiken. Dit vraagt meer inspanning en creativiteit.

Als er sprake is van een verhoogd risico is het belangrijk dat docenten in staat zijn om vroegtijdig te signaleren en het gesprek weten aan te gaan met de leerling én de ouders. Ook de mogelijkheid van individuele begeleiding vanuit school van de leerlingen en de ouders/verzorgers is raadzaam. Daarnaast is het van belang dat de school duidelijke regels heeft over alcohol drinken en roken in en rondom school, zowel voor leerlingen, docenten en ouders.

Motiverende gespreksvoering, bijvoorbeeld de interventie Moti-4, kan veel effect hebben in het minderen of stoppen van gebruik bij deze jongeren. Daarnaast is het trainen van zelfcontrole belangrijk.

Ontwikkel mogelijkheden

Interventies gericht op het versterken zelfcontrole, gedragsregels en ouders. Vroeg signalering inzetten, ook gericht op gamen.

DOEN

- Quickscan van de wijk
- Voorlichting aan ouders over alcohol, roken, cannabis
- Beleidsadviezen voor de school
- (vroeg) Signaleren en begeleiden
- Informatiebrochures en websites gericht op ouders
- Ondersteuning op maat gericht op ouders en opvoeders
- Individuele aanpak gericht op leerlingen
- Deskundigheidsbevordering

Beschikbare interventies